

АНОТАЦІЯ

Михальчук Тетяна Вікторівна. Феномен читання в українській літературі для дітей та юнацтва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія (освітньо-наукова програма Філологія), галузь знань 03 – Гуманітарні науки. – Національний університет «Острозька академія». Міністерство освіти і науки України, Острог, 2025.

У дисертації здійснено комплексний аналіз художньої репрезентації читання як соціокультурного феномену в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. Схарактеризовано специфіку конструювання персонажів-читачів та функції читацьких практик у світлі концепції металітератури, а також із фокусом на наративний та перформативний виміри. Проаналізовано розмаїття образів книги як важливої художньої деталі, яка впливає на розгортання сюжету, а також топос бібліотеки – мультипростір, що поєднує класичні й нетипові функції в художньому світі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що до наукового обігу введено корпус текстів сучасної української дитячої літератури як об'єкт дослідження металітературної проблематики, а також розроблено типологію персонажів-читачів з урахуванням специфіки їх мотивації і трансформації під впливом читацького досвіду. Значну увагу зосереджено на вивченні взаємозв'язку між процесами читання й письма, кожен із яких має вплив на розвиток творчого потенціалу юної особистості. Також з'ясовано, що читацькі практики є продуктивним інструментом формування аксіологічної картини світу персонажів дитячої літератури, сприяють становленню їхніх моральних принципів, етичних переконань та життєвих пріоритетів.

Перший розділ зосереджений на представленні наукових підходів до вивчення дискурсу читання в гуманітарних науках. З'ясовано, що в межах літературознавства ґрунтовне дослідження цього явища припадає на ХХ сторіччя, коли його починають усвідомлювати як невід'ємну частину творення значення поряд із категоріями «автор», «текст», «читач». Значного поштовху до

вивчення феномену читання в літературознавстві надали праці Ролана Барта, Волфганга Ізера Луїзи М. Розенблат. На теренах України цінним матеріалом для дослідження стали наукові розвідки Павла Филиповича, Івана Франка, Дмитра Чижевського. В сучасній науці знаковими є напрацювання Марії Зубрицької.

На сьогодні важливий внесок у розвиток читацької культури в Україні роблять організації громадянського суспільства, видавничі ініціативи, державні інституції, серед яких ключову роль відіграє Український інститут книги. Організація ініціює численні події, тематичні соціологічні дослідження й конкурси на підтримку читацьких проєктів. Запит на розвиток читацької культури в українському суспільстві зростає, в тому числі й серед батьків та педагогів, які шукають ефективні способи залучати дітей до читацьких практик.

Згадані тенденції опосередковано впливають на появу теми читання у творах для дітей та підлітків. Авторські стратегії щодо уведення в художній світ творів персонажів-читачів і розмаїття способів їхньої взаємодії з читаним текстом налічують чимало експериментів, метою яких є осмислення ролі книги й читання серед інших видів дозвілля в житті юної особистості, а також можливість досліджувати літературний процес та механізми художньої творчості загалом. Таке тематичне спрямування зумовило потребу звернутися до концепції металітератури, яка формує необхідну оптику для дослідження літературної саморефлексії та способів художнього моделювання читацького досвіду.

Другий розділ присвячено аналізу творів сучасної української літератури для дітей та юнацтва у наративному, металітературному та перформативному вимірах. Встановлено, що процес читання слугує вагомим чинником у ході розгортання сюжетних перипетій, а також сприяє глибинному розкриттю внутрішнього світу персонажів у текстах Володимира Аренєва, Галини Вдовиченко, Сашка Дерманського, Марка Лівіна, Оксани Луцєвської, Дзвінки Матіяш, Тані Поставної, Галини Ткачук, Наталії Ясіновської та ін.

Значну увагу приділено образу книги, якому притаманна багатозначність та розмаїття функцій в художньому світі: портал між світами, родинний спадок, засіб порятунку, частина культурної спадщини, символ влади та магічний артефакт. Окремо схарактеризовано топос бібліотеки, який у творах нерідко

набуває ознак гетеротопії, що акумулює різні часові, культурні та соціальні виміри. Залежно від жанрових особливостей твору бібліотека постає як ритуал втечі від буденності, поле бою між добром і злом, центр соціальної консолідації або технологічно складна віртуальна реальність.

Проаналізовано специфіку авторських експериментів в художньому моделюванні процесу читання та в конструюванні персонажів, котрі наділені читацьким досвідом. Виявлено, що до найбільш продуктивних належать: 1) уведення *інтертекстуальних зв'язків*, які утворюють своєрідну мапу чи путівник у світ літератури; 2) *наративні експерименти*, що збагачують метатекстуальний простір творів за допомогою вставних оповідей (листів, щоденників, блогів, нотатників), пропонують новий ракурс на події у творі через нестандартний вибір оповідача або зміну оповідного регістру, демонструють ретроспективний погляд на події, які безпосередньо не є частиною сюжету, але впливають на його розгортання тощо; 3) застосування *паратекстуальних елементів*, які увиразнюють проблемно-тематичні аспекти твору, поглиблюють дослідження персоносфери й створюють додаткові смислові виміри для інтерпретації; 4) зображення *читання як перформансу*, творчого акту чи інтерактивної гри, що у творах нерідко постає елементом культурної практики, родинного ритуалу, а також способом інтерпретувати прочитаний текст за допомогою театральної мови.

У третьому розділі розроблено типологію персонажів-читачів, які репрезентовані в сучасній літературі для дітей та юнацтва. Сформовано дві групи критеріїв, перша з яких зосереджує увагу на вивченні специфіки читацьких практик через поданий у творі соціальний контекст, наративний потенціал та моделювання читання загалом. Друга сфокусована на мотивації й трансформації персонажа під впливом читання. Відповідно до запропонованих критеріїв виокремлено чотири типи персонажів-читачів: 1) *дослідник* – персонаж, котрому притаманний критичний погляд на прочитане, навички інтерпретації, схильність ставити питання про свої життєві ситуації і шукати відповіді в книжках; 2) *майбутній автор* – персонаж, котрий під впливом читання розвиває свій творчий потенціал і починає писати власні твори; 3) *емпат* – персонаж, котрий передусім

шукає емоційного зв'язку з текстом та персонажами, а також відчуває різний спектр емоцій під впливом прочитаного; 4) *виконавець (перформер)* – персонаж, котрий використовує інтерактивні підходи до взаємодії з текстом, нерідко залучаючи до процесу читання широке коло персонажів.

Практична цінність роботи в тому, що її напрацювання можна використовувати для розробки програм навчальних дисциплін, тематичних наукових заходів, гуртків, читацьких клубів, навчальних посібників та методичних матеріалів. Міждисциплінарний характер дослідження дозволяє застосовувати його висновки в соціології читання, педагогіці, культурології, бібліотекознавстві, а також під час втілення культурно-освітніх проєктів.

Ключові слова: українська художня література, сучасна українська література для дітей та юнацтва, читання, металітература, автореференційність, структура персонажа, читач-дитина, сторителінг, інтертекстуальність, читацький перформанс, наратор, архетипний образ, духовні цінності, літературна казка, фентезі, міждисциплінарні студії дитячої літератури.

SUMMARY

Tetiana Mykhalchuk. The Phenomenon of Reading in Ukrainian Literature for Children and Adolescents. – Manuscript of qualifying research paper.

Dissertation for attaining the Doctor of Philosophy degree in the specialty 035 – Philology (educational and scientific program – Philology), field of knowledge 03 – The Humanities. The National University of Ostroh Academy. Ministry of Education and Science of Ukraine, Ostroh, 2025.

This dissertation provides a comprehensive analysis of the artistic representation of reading as a sociocultural phenomenon in contemporary Ukrainian literature for children and adolescents. The study characterizes the specificity of reader-character construction and the functions of reading practices in light of metaliterary concepts, with a focus on narrative and performative dimensions. It outlines the diversity of book imagery as a significant artistic device that influences plot development dynamics, as well as the library topos as a multispace that combines conventional and unconventional functions within the fictional world.

This work is the first to introduce a corpus of contemporary Ukrainian children's literature texts into scholarly circulation as a source for investigating metaliterary issues and develops a typology of reader-characters that accounts for the specificity of their motivation and transformation under the influence of reading experience. Considerable attention is focused on examining the interconnection between reading and writing as processes, each of which impacts the development of young individuals' creative potential. The study establishes that reading practices serve as a productive instrument in forming the axiological worldview of children's literature characters, contributing to the development of their moral principles, ethical convictions, and life priorities.

The first chapter focuses on presenting scholarly approaches to studying reading discourse in the humanities. It establishes that within literary studies, comprehensive research into this phenomenon dates back to the 20th century with its recognition as an integral part of meaning-making alongside the categories of «author,» «text,» and «reader.» Significant impetus for establishing the reading phenomenon as a literary

studies problem was provided by the works of Roland Barthes, Wolfgang Iser, and Louise M. Rosenblatt. In Ukraine, valuable research material came from the scholarly investigations of Pavlo Fylypovych, Ivan Franko, and Dmytro Chyzhevsky. In contemporary scholarship, the contributions of Mariia Zubrytska are particularly significant.

Today, important contributions to the development of reading culture in Ukraine are made by civil society organizations, publishing initiatives, and state institutions, among which the Ukrainian Book Institute plays a key role as the initiator of numerous events, thematic sociological studies, and competitions supporting reading projects. The demand for developing reading culture in Ukrainian society is growing, including among parents and educators who are seeking effective ways to engage children in reading activities.

These trends indirectly influence the emergence of reading themes in works for children and adolescents. Authorial strategies for introducing reader-characters into the fictional worlds of literary works and the diversity of ways they interact with the texts they read encompass numerous experiments aimed at comprehending the role of books and reading among other leisure activities in young people's lives, as well as providing opportunities to explore the literary process and mechanisms of artistic creativity in general. This has particularly led to an appeal to the concept of metafiction, which provides the necessary analytical framework for studying literary self-reflection and methods of artistically modeling reading experience.

The second chapter is devoted to analyzing works of contemporary Ukrainian literature for children and adolescents in narrative, metaliterary, and performative dimensions. It establishes that the reading process serves as a significant factor in the development of plot dynamics and contributes to the profound revelation of characters' inner worlds in texts by Volodymyr Areniev, Halyna Vdovychenko, Sashko Dermansky, Mark Livin, Oksana Lushchevska, Dzvinka Matiyash, Tania Postavna, Halyna Tkachuk, Natalia Yasinovska, and others.

Significant attention is devoted to the image of the book, which is characterized by multiplicity and a diversity of functions in the fictional world – as a portal between worlds, family heritage, means of salvation, part of cultural patrimony, symbol of

power, and magical artifact. The library topos is separately characterized, which in literary works often acquires features of heterotopia that accumulates different temporal, cultural, and social dimensions. Depending on genre characteristics, the library appears as a ritual of escape from everyday routine, a battlefield between good and evil, a center of social consolidation, or a technologically complex virtual reality.

The specificity of authorial experiments in the artistic modeling of the reading process and in constructing characters endowed with reading experience is analyzed. It is revealed that the most productive approaches include: 1) introducing *intertextual connections* as a kind of map or guide to the world of literature; 2) *narrative experiments* that enrich the metatextual space of works through embedded narratives (letters, diaries, blogs, notebooks), offer new perspectives on events in the work through unconventional narrator selection or shifts in narrative register, demonstrate retrospective views of events that are not directly part of the plot but influence its development, etc.; 3) employing *paratextual elements* that highlight the thematic aspects of the work, deepen the exploration of character spheres, and create additional semantic dimensions for interpretation; 4) depicting *reading as performance*, a creative act or interactive game that in literary works often appears as an element of cultural practice, family ritual, as well as a way to interpret the read text through theatrical language.

The third chapter develops a typology of reader-characters represented in contemporary literature for children and adolescents. Two groups of criteria have been formed, the first of which focuses on studying the specificity of depicting reading practices through the social context presented in the work, narrative potential, and the modeling of reading in general. The second focuses on the character's motivation and transformation under the influence of reading. According to the proposed groups of criteria, four types of reader-characters are distinguished: 1) *researcher* – a character characterized by a critical view of what is read, interpretation skills, and a tendency to ask questions about their life situations and seek answers in books; 2) *future author* – a character who, under the influence of reading, develops their creative potential and begins writing their own works; 3) *empath* – a character who primarily seeks emotional connection with the text, experiences emotions alongside the characters, and feels a

diverse spectrum of emotions under the influence of what is read; 4) *performer* – a character who uses interactive approaches to text engagement, often involving a wide circle of characters in the reading process.

The practical value of this work lies in the fact that its findings can be used for developing curricula for academic courses, thematic scholarly events, reading circles, reading clubs, textbooks, and methodological materials. The interdisciplinary nature of the research also allows for the application of its conclusions in the sociology of reading, pedagogy, cultural studies, library science, as well as in the implementation of cultural and educational projects.

Key words: Ukrainian literature, contemporary Ukrainian literature for children and adolescents, reading, metaliterature, self-referentiality, character structure, child reader, storytelling, intertextuality, reading performance, narrator, archetypal image, moral values, literary fairy tale, fantasy, multidisciplinary studies of children's literature.